

DOI:10.33942/sit1387

УДК: 372.882

ТОГОЛОК МОЛДОНУН ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫ ЭЛДИК АКЫЛМАНДЫКТЫН ЧАГЫЛЫШЫ

Борбучалова Б.Ж.*К.Карасаев атындагы БМУ, ага окутуучу, E-mail: bborbuchalova@gmail.com*

Аннотация: Бул макалада Тоголок Молдонун чыгармачылыгы элдик акылмандыктын көркөм чагылуусу катары каралат. Акындын поэзиясында кездешкен философиялык ой жүгүртүү, нравалык баалуулуктар жана фольклордук мурас аркылуу кыргыз элинин маданияты менен дүйнө таанымын түшүнүүгө болот. Макалада Тоголок Молдонун чыгармалары аркылуу элдин руханий дүйнөсү, тарыхы, турмушу жана жаратылыш менен болгон байланышы кеңири талданып берилет. Анын поэзиясы аркылуу муундан муунга өткөн акыл-насааттар, тарбиялык маанайдагы ырлар бүгүнкү күндө да актуалдуулугун жоготпой келет. Ошондой эле бул макалада Тоголок Молдонун чыгармаларынын кыргыз коомундагы тарбиялык жана маданий ролу, улуттук идентификациядагы орду, фольклор менен адабияттын жуурулушу жана поэтикалык тилинин өзгөчөлүктөрү да изилденет. Анын мурасы аркылуу кыргыз элинин турмуштук тажрыйбасы, эстетикалык табиттери жана адеп-ахлактык тутумдары айкын көрүнөт. Мындан тышкары, макалада акындын чыгармаларынын азыркы мезгилдеги коомдук мааниси жана улуттук баалуулуктарды сактоодогу орду да каралат. Бул илимий иш Тоголок Молдонун поэзиясын терең түшүнүүгө өбөлгө түзүп, келечек муундарга руханий байлык катары жеткирүүнү максат кылат.

Негизги сөздөр: Тоголок Молдо, кыргыз адабияты, элдик акылмандык, фольклор, акын, маданий мурас, макал-лакаптар, руханий баалуулуктар.

ТВОРЧЕСТВО ТОГОЛОК МОЛДО КАК ОТРАЖЕНИЕ НАРОДНОЙ МУДРОСТИ

Борбучалова Б.Ж.*БГУ им К.Карасаева, старший преподаватель, E-mail: bborbuchalova@gmail.com*

Аннотация: В данной статье творчество Тоголок Молдо рассматривается как художественное отражение народной мудрости. Через философское мышление, нравственные ценности и фольклорное наследие, представленные в его поэзии, раскрываются культура и мировоззрение кыргызского народа. В статье подробно анализируется духовный мир народа, его история, образ жизни и связь с природой через призму произведений поэта. Послания и наставления, передаваемые из поколения в поколение через поэзию Тоголок Молдо, до сих пор сохраняют свою актуальность. Также рассматриваются воспитательная и культурная роль его творчества в кыргызском обществе, его значение в формировании национальной идентичности, переплетение фольклора и литературы, а также особенности поэтического языка. Наследие Тоголок Молдо ярко отражает жизненный опыт кыргызского народа, его эстетические вкусы и нравственные устои. Кроме того, в статье подчеркивается современное общественное значение произведений поэта и их роль в сохранении национальных ценностей. Целью данной научной работы является глубокое осмысление поэзии Тоголок Молдо и передача его духовного богатства будущим поколениям.

Ключевые слова: Тоголок Молдо, кыргызская литература, народная мудрость, фольклор, поэт, культурное наследие, пословицы и поговорки, духовные ценности.

THE WORKS OF TOGOLOK MOLDO AS A REFLECTION OF FOLK WISDOM

Borbuchalova B.Zh.

BSU named after K. Karasaev, Senior lecturer, E-mail: bborbuchalova@gmail.com

Abstract: This article explores the works of Togolok Moldo as a literary reflection of folk wisdom. Through the philosophical thought, moral values, and folkloric heritage present in his poetry, one can gain insight into the culture and worldview of the Kyrgyz people. The article provides an in-depth analysis of the people's spiritual world, history, daily life, and their connection with nature as depicted in the poet's works. The wisdom and moral teachings passed down through generations via Togolok Moldo's poetry remain relevant to this day. The study also examines the poet's cultural and educational role in Kyrgyz society, his influence on national identity, the blending of folklore and literature, and the distinctive features of his poetic language. Togolok Moldo's legacy vividly expresses the life experience, aesthetic preferences, and moral framework of the Kyrgyz people. Additionally, the article discusses the contemporary social significance of his works and their role in preserving national values. The goal of this research is to deepen the understanding of Togolok Moldo's poetry and deliver its spiritual richness to future generations.

Keywords: Togolok Moldo, Kyrgyz literature, folk wisdom, folklore, poet, cultural heritage, proverbs and sayings, spiritual values.

Кыргыз элинин байыркы маданияты менен көркөм дүйнөсүнүн ажырагыс бөлүгү болгон оозеки чыгармалар мурасы – бул кылымдарды карыткан руханий дөөлөт. Ушул мурастын тунук булактарын сактап, аны кийинки муундарга көркөм түрдө жеткирген улуу акындардын бири – Тоголок Молдо. Анын чыгармачылыгы кыргыз элинин тарыхый эс тутумунда, улуттук аң-сезиминде жана руханий дүйнөсүндө терең из калтырган. Ал жөн гана акын эмес, элдин үнүн, ой-сезимин, акыл-насаатын жаратмандык менен чагылдырган улуу данышман. Тоголок Молдо акын катары эле эмес, философ-насаатчы, тарбиячы жана эл агартуучу катары да белгилүү. Анын поэзиясы кыргыз элинин жашоо образы, адеп-ахлагы, турмуштук тажрыйбасы жана акыл-насааты менен тыгыз байланышта. Акындын ырларында фольклордук элементтер, макал-лакаптар, табышмактуу сөздөр жана элдик тилдин өзгөчөлүктөрү кенири колдонулуп, анын чыгармалары элге жакын, түшүнүктүү жана жүрөккө жеткиликтүү болгон.

Бул макалада Тоголок Молдонун чыгармачылыгы аркылуу кыргыз элинин дүйнө таанымы, жаратылыш менен болгон байланышы, тарыхый жаатында сакталган руханий баалуулуктар жана этикалык көз караштары талданат. Ошондой эле, акындын поэзиясындагы элдик акылмандык, тарбиялык мааниси, фольклор менен адабияттын жуурулушу жана көркөм тилинин өзгөчөлүктөрү илимий жактан каралып, анын азыркы коомдогу актуалдуулугу да баса белгиленет.

Тоголок Молдо — чыныгы ысымы Байымбет Абдрахманов — 1860-жылы Нарын облусунун Кочкор өрөөнүндөгү Куртка айылында жарык дүйнөгө келген. Анын өмүрү кыргыз эли үчүн тарыхый жактан өтө татаал жана бурулуш учурларга туш келген. XIX кылымдын экинчи жарымы менен XX кылымдын башы — бул кыргыз элинин турмушунда чоң өзгөрүүлөр, Орусиянын курамына кошулуу, отурукташуунун күч алышы, коомдук жана социалдык кайра түзүүлөр мезгили эле. Тоголок Молдо ошол кыйын учурлардын күбөсү гана

болбостон, ошол доордун ой-сезимин, элдин муң-зарын, үмүт-тилегин көркөм сөз аркылуу чагылдырган акын катары тарыхта калды.

Байымбет жаш кезинен эле акылдуу, зирек бала болгон. Ал эл арасындагы карыялардан уламыш, жомок, санжыра жана макал-лакаптарды үйрөнүүгө кызыгып, фольклорго болгон сүйүүсү эрте ойгонгон. Медреседе окуп, араб жазуусун жана Куран кәримди өздөштүргөн. Бул билим анын диний жана философиялык түшүнүктөрүн кеңейтип, поэзиясында терең адеп-ахлактык, руханий ойлордун калыптанышына өбөлгө түзгөн.

Тоголок Молдонун чыгармаларында ислам дүйнө таанымы менен элдик философиянын айкалышы өзгөчө байкалат. Ал илим-билимге, адептүүлүккө, ыймандуулукка жана ак ниеттүүлүккө чакырып, акыл-насааттуу ырлары аркылуу элди ойготууга аракет кылган. Анын чыгармалары жөн гана поэтикалык туюнтма эмес, ошол доордун реалдуу турмушун, кыргыз коомунун абалын жана руханий изденүүлөрүн чагылдырган акыйкат күбө.

Тоголок Молдонун поэзиясы — бул жөн гана ырлар жыйнагы эмес, бул элдик акыл-насааттын, тарыхый эс-тутумдун жана руханий таалимдин көркөм күзгүсү. Анын чыгармалары кыргыз элинин кылымдар бою топтолгон турмуштук тажрыйбасын, маданий дөөлөтүн жана моралдык баалуулуктарын чагылдырган мурас катары бааланат.

Акын өз поэзиясында адам болуунун маңызына, жашоонун моралдык негиздерине терең токтолгон. Тоголок Молдо акылман эл катары кыргыз элинин ички дүйнөсүн түшүнүп, анын негизги сапаттарын жогору баалаган: адептүүлүк, чынчылдык, ыймандуулук, эмгекчилдик, ата-энеге урмат, элге кызмат, улууну урматтап, кичүүнү ызааттоо. Анын чыгармаларында бул принциптер дайыма алдыңкы орунда турат. Поэзиясы элди жакшылыкка үндөп, терс сапаттардан — жалкоолук, кыянаттык, жалганчылык жана куугунтукчулуктан оолак болууга чакырат. Анын афористик ыр саптары — бул кыргыз элинин оозеки поэзиясынын эң бийик үлгүсү. Алар кыска, так, бирок терең маанилүү, бир эле сапта бүтүндөй муундарга жетчү таалим камтылган. Маселен, “Адам болуу — оңой эмес, ак жүрөктөн башталат” деген сап бүгүнкү күндө да жаштар үчүн багыт, коом үчүн нуска, жүрөк үчүн акыл-насаат катары жаңырып келет. Бул сыяктуу саптар замандын талабынан эмес, убакыттын өтүшү менен күчөп турган акыйкаттардан жаралат.

Акын айкын, түшүнүктүү тил менен терең мазмунду жеткире билген. Ал макал-лакаптарды, фольклордук формаларды чебер пайдалануу менен ырларына элдин табитине ылайыктуу, жеңил кабыл алынуучу, бирок узак эстен чыкпаган форманы берген. Мисалы, анын айрым ырларында айтылган: “Билимдүүнүн сөзү алтын, караңгынын жолу тайкы” сыяктуу саптар эл ичинде кеңири таралып, бүгүнкү күндө да колдонулуп келет.

Тоголок Молдонун акыл-насааттуу поэзиясы — бул муундарды тарбиялоонун күчтүү каражаты. Анын ырларында айтылган ойлор мугалимге — сабак, ата-энеге — насаат, жетекчиге — эреже, жаш муунга — жол көрсөтмө катары кызмат кылып келет. Ал акын катары гана эмес, элдин руханий багытын аныктаган устат катары өз ордун ээлеген.

Тоголок Молдонун ырларында табият жөн гана фон эмес, ал — поэтикалык ойдун тирүү катышуучусу, көркөм философиянын өзөгү. Табияттын элементтери — тоо, суу, шамал, күн, мезгил — сүрөттөө үчүн гана колдонулган жок. Алар ар биринде терең символдук маанини камтып, адамдын жан дүйнөсүнүн абалын, өмүр жолунун этаптарын чагылдырган руханий белги катары берилет. Мисалы, тоолор — бул күчтүн, туруктуулуктун, улуттун ар-намысынын символу. Анын ырларында тоо кайраттуулукту, бийик максаттарга умтулуучу

адамдын ички дүйнөсүн чагылдырат. Суунун образы болсо — өмүрдүн агымын, убакыттын өтмөлүүлүгүн, тазалыкты жана ак ниеттүүлүктү символдоштурат. Шамал — бул өзгөрүүлөрдүн, ойлордун жана тагдырдын өкүлү. Ал кээде тынч, кээде катаал, бирок дайыма кыймылда. Бул да жашоонун туруксуздугун, бирок ошол эле учурда жандуулугун көрсөтөт. Ал жаратылыш менен диалог жүргүзүп, өз оюн, санаасын, кайгысын жана кубанычын ошол образдар аркылуу билдирет. Маселен, жаздын келишин ал жашоонун жаңы башталышы, үмүттүн жана өзгөрүүнүн белгиси катары сүрөттөйт. Кыш — тынчтыктын, ой жүгүртүүнүн жана сыноонун мезгили. Бул символика аркылуу акын жашоо циклдери терең философиялык деңгээлде чагылдырат.

Ошондой эле табият Тоголок Молдонун ырларында элдин жашоо образы менен тыгыз байланышта берилет. Кыргыздардын көчмөн турмушу — табият менен бирге жашоону, анын мыйзамдарын терең түшүнүүнү талап кылат. Акын табиятты сүйгөн гана эмес, аны менен жашаган, анын демине кулак түргөн инсан катары сүрөттөлөт. Ал табият аркылуу улуттук мүнөздү ачып, элдин тарыхын, дүйнө таанымын, руханий бийиктигин көркөм формада берген. Табият жана мезгил категориялары акындын чыгармаларында убакыт түшүнүгүнүн философиясын да камтыйт. Ал мезгилди жөн гана күндөрдүн өтүшү эмес, адамдын жашоо жолунун, өсүп-жетилүүсүнүн, тукумдан тукумга өтчү таалимдин бир бөлүгү катары кароого чакырат. Бул аркылуу Тоголок Молдо жаратылыш менен адамдын ортосундагы терең гармонияны ачып берет.

Тоголок Молдонун чыгармачылыгында кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгы — өзгөчө афоризм жана макал-лакаптар маанилүү орунду ээлейт. Ал элдик сөз өнөрүн жөн гана кайталап койгон эмес, аны өнүктүрүп, жаңы форма, жаңы маанилер менен байыткан. Бул аркылуу акын улуттук акылмандыкты сактоо менен бирге, аны өз доорунун талабына жараша жандандырып, коомдук турмушка ылайыкташтырып турган. Кыргыз макал-лакаптарынын өзөгүн түзгөн түшүнүктөр — адептүүлүк, ак ниеттүүлүк, эмгекчилдик, улууну урматтоо, кичүүнү тарбиялоо — Тоголок Молдонун поэзиясында кеңири чагылдырылган. Анын афоризмдери кыска, бирок терең маанилүү саптардан турат. Алардын ар бири өз алдынча жашоого жөндөмдүү, эл оозуна бат сиңип кетүүчү күчкө ээ.

Мисалы «Адам болуу — оңой эмес, ак жүрөктөн башталат» — бул сап адамдын ички дүйнөсүнө, моралдык тазалыгына басым жасайт. Адам болууну — жөн гана жашап жүрүү эмес, руханий бийиктикке умтулуу катары түшүндүрөт. Мындай афоризмдер эл ичинде кыйын учурларда багыт берүүчү, туура жол көрсөтүүчү накыл сөз катары колдонулуп келет. Алар элдин жандүйнөсүнө шайкеш келип, муундан муунга көчүп, жашоо эрежеси катары сакталып калган. Тоголок Молдо макал-лакаптарды ыр түзүмүнө чебердик менен кыстырып, алар аркылуу философиялык ойду күчөтүп, поэтикалык таасирин арттырган. Мунун натыйжасында анын чыгармалары элге жеңил түшүнүктүү, бирок терең мааниге ээ болуп, ар бир адамдын жашоо турмушу менен байланышып турат. Бул формалар аркылуу акын элдин тарыхый эс тутумун, жыйналган акыл-эстин кудуретин чагылдырган. Анткени макал — бул элдин кылымдар бою топтолгон турмуштук тажрыйбасынын кыскача жыйынтыгы. Ал эми афоризм — ошол тажрыйбанын көркөм-философиялык калыбы. Ошентип, Тоголок Молдонун афористикалык чыгармачылыгы — бул кыргыз элдик акылмандыгынын көркөм формадагы уландысы, ошол эле учурда коомду тарбиялоонун куралы болгон. Анын ар бир сөзү — эл жүрөгүнөн чыккан, эл жүрөгүнө кайтып барган накыл.

Тоголок Молдо айтыш өнөрүндө да кыргыз поэзиясынын көрүнүктүү өкүлү катары чоң из калтырган. Айтыш — бул жандуу сөз таймашы, акындардын импровизациялык чеберчилигин, акыл-эсин, коомдук сезимталдуулугун жана поэтикалык талантын сыноочу сахна. Бул өнөрдө акындар элдин үнүн, ою менен кайгысын ыр аркылуу айтат. Бул жагынан алганда, айтыш кыргыз эли үчүн тарыхый эстутумду сактаган, коомдук пикирди билдирген, руханий тарбия берген күчтүү каражат болгон. Тоголок Молдо айтыштарында коомдогу социалдык теңсиздиктерди, бийлик ээлеринин элге кылган зулумдугун, адилетсиздиктерди тайманбастан сындаган. Ал айтыштар аркылуу элдин көйгөйлөрүн ыр тилинде ачык айтып, акыйкатты издеп, адилеттүүлүктү талап кылган. Анын ырлары — бул элдин жүрөгүнөн чыккан үн, элдин атынан сүйлөгөн накта акындык мурас. Мисалы, белгилүү айтыштарында ал:

"Караңгыда карапайым эл жашап жүрөт,

Капилеттен бир жарык болсок экен..."

деп элдин үмүтүн билдирген, ар кандай кыйын кырдаалдарда да үмүт үзбөй, акыйкаттын болоруна ишенүүгө үндөгөн. Тоголок Молдо айтыш өнөрүн жөн гана чыгармачылык таймаш катары эмес, тарбиялык жана коомдук мааниси зор курал катары пайдаланган. Ал өзүнүн айтыштарында философиялык ой жүгүртүүлөрдү, акылмандыкты жана моралдык баалуулуктарды кошо алып жүргөн. Айрыкча жаш муунга туура жол көрсөтүү, акыл-насаат берүү максатында да айтышты пайдаланып келген. Мындан тышкары, анын айтыштарында лингвистикалык чеберчилик, сөз оюндагы таамайлык, улуу тил маданияты байкалат. Анын жооптору кыска, так, ыргактуу жана күчтүү эмоция менен курч берилген. Бул өзгөчөлүк айтыштын эл ичинде таасирдүүлүгүн арттырып, акындын беделин көтөргөн. Айтыш аркылуу Тоголок Молдо фольклор менен жазма поэзиянын ортосундагы көпүрө ролун аткарган. Ал оозеки чыгармачылыкка жазма форманын терең мазмунун жана ойдун кеңдигин кошо билген. Анын айтыштары бүгүнкү күндө да адабиятта өз ордун жоготпой, изилденүүгө татыктуу баалуу мурас катары каралууда. Ошентип, Тоголок Молдо айтыш өнөрүн элдин турмуштук көйгөйлөрүн чагылдырган, акыйкатты коргогон, руханий тарбия берген, эстетикалык жана интеллектуалдык деңгээлди жогорулаткан өнөр катары өнүктүрүп, кыргыз акындык салтына чоң салым кошкон.

Бүгүнкү күндө Тоголок Молдонун чыгармачылыгы өзүнүн тарбиялык жана руханий маанисин жоготпостон, заманбап коомдо дагы терең актуалдуулукка ээ болууда. Анын чыгармалары мектептерде, жогорку окуу жайларында окутулуп, жаш муундарды тарбиялоодо маанилүү ролду ойнойт. Кыргыз адабияты боюнча сабактарда, улуттук маданиятты таанытуу иш-чараларында, адабий кечелерде анын ырлары, афоризмдери, айтыштары кеңири колдонулууда.

Тоголок Молдонун чыгармаларындагы башкы темалар — ыйман, адептүүлүк, эмгекчилдик, адамгерчилик, элдик тилектештик — азыркы шартта да коомду бекемдөөчү моралдык пайдубал катары кала берүүдө. Глобалдашуу, технологиялашуу, маданий баалуулуктардын өзгөрүүсү сыяктуу шарттарда кыргыз элинин руханий бүтүндүгүн сактап калууда дал ушул мурастар зор мааниге ээ. Айрыкча, социалдык тармактарда жана массалык маданиятта үстүрт мазмундуу контенттер көбөйүп жаткан кезде, Тоголок Молдо сыяктуу акындардын терең философиялуу, ой жүгүртүүгө чакырган чыгармалары коомго сапаттуу руханий азык болуп берүүдө.

Тоголок Молдо — бул жөн гана акын эмес, элдин акылын, духун, тарыхын сактап келген мурасчы. Ал өз заманынын гана эмес, бардык доорлордун акылманы десек да аша чаппайбыз. Анын чыгармачылыгы ар бир сабында терең философияны, элдик таалим-тарбияны жана адамдык асыл сапаттарды камтыйт. Ар бир ыры, ар бир сап сөзү кыргыз элинин жашоо образы, руханий дүйнөсү, тарыхый тагдыры менен тыгыз байланышта. Анын поэзиясы аркылуу биз кыргыз элинин жан дүйнөсүн, философиясын жана маданиятын түшүнө алабыз. Тоголок Молдо элдин оозунан чыккан макал-лакаптарды, уламыштарды, элдик көз караштарды өзүнүн чыгармаларында терең чагылдырган. Бул анын чыгармаларын жөнөкөй адабий текст эмес, элдин тарыхын жана аң-сезимин камтыган баалуу мурас катары баалоого негиз берет. Анын ырларынан биз адеп-ахлак, акыйкаттык, эмгекчилдик, ынтымак жана сабырдуулук сыяктуу жашоодо маанилүү болгон сапаттарды көрөбүз. Анын сөздөрү бүгүн да элге жол көрсөтөт, келечекке багыт берет. Заман өзгөргөнү менен

Тоголок Молдонун ырларындагы ойлор, сабактар жана эскертүүлөр азыркы жашообузга да тиешелүү. Алар жаш муунга тарбия берүүдө, улуттук баалуулуктарды карманууда жана өздүк инсандык өсүштө күчтүү таасир эте алат. Анын чыгармалары — бул руханий компас, улуттук аң-сезимди ойготуп, туура жолго багыттаган жарык.

Тоголок Молдонун мурасын терең үйрөнүү жана жайылтуу — бул кыргыз руханий маданиятын сактоонун жана өнүктүрүүнүн маанилүү жолу. Азыркы глобалдашуу доорунда улуттук өзгөчөлүктөрдү сактоо өзгөчө мааниге ээ болууда. Тоголок Молдонун чыгармаларын окуу, изилдөө жана жаңы муундарга жеткирүү — бул маданий мурастарды жандандыруунун, аны келечек муундарга аманат катары тапшыруунун натыйжалуу жолу. Анын мурасы биз үчүн — улуттук өзөктү сактап калуудагы тирек, руханий байлыкты арттыруудагы негизги булак.

Колдонулган адабияттар

1. Айталиева М.А. “Манас” эпосу жана Раиса Кыдырбаева / М. А. Айталиева // Илим жана инновациалык технологиялар. – 2019. – №. 4(13). – Р. 47-50. – DOI 10.33942/sit037. – EDN WMWYRJ.
2. Борбучалова Б.Ж. Возникновение жанра сатиры и юмора в кыргызской прозе / Б. Ж. Борбучалова // Человек. Социум. Общество. – 2022. – № 10. – С. 25-30. – EDN QXQQIH.
3. Жазгыч акын Тоголок Молдо - жаңычыл агартуучу // Вопросы истории Кыргызстана. – 2011. – №. 3. – Р. 170-177. – EDN YUDMLJ.
4. Кадырбекова Н. Особенности поэзии Тоголок Молдо / Н. Кадырбекова // Известия ВУЗов (Кыргызстан). – 2011. – № 4. – С. 300-302. – EDN XEGCYP.
5. Карыева А.К. Формирование мировоззрения кыргызских акынов-просветителей XIX в / А. К. Карыева // Общество: философия, история, культура. – 2017. – № 7. – С. 84-86. – DOI 10.24158/fik.2017.7.20. – EDN ZBGEXZ.
6. Муратова С.С. Токтогул ырчы - выдающийся поэт-импровизатор XIV-XV веков / С. С. Муратова // Вестник Кыргызского Национального Университета имени Жусупа Баласагына. – 2018. – № 2(94). – С. 67-69. – EDN GKPEWQ.
7. Чодошева Т.М. Учебно - воспитательное значение произведений Тоголок Молдо посвященных детям / Т. М. Чодошева, А. Ы. Мырзабекова // Вестник Жалал-Абадского государственного университета. – 2019. – № 4(43). – С. 182-187. – EDN DQVLBF.